

SHARG‘UN KO‘MIR KONI FAOLIYATINI TASHKIL ETISH VA UNING IQTISODIY ASOSLARI

Sharofiddinova Lobarxon Karomiddin qizi
Samarqand davlat universitetining Denov
tadbirkorlik va pedagogika instituti
lobarkhonsharofiddinova2gmail.com

Annotatsiya: Mazkur ilmiy ishda Sharg‘un ko‘mir koni faoliyatini samarali tashkil etish masalalari va uning iqtisodiy asoslari tahlil qilinadi. Unda konning strategik ahamiyati, mavjud ishlab chiqarish infratuzilmasi, investitsion imkoniyatlari, ishchi kuchidan foydalanish samaradorligi hamda eksport salohiyati o‘rganiladi. Shu bilan birga, kon faoliyatini zamonaviy boshqaruv yondashuvlari asosida takomillashtirish yo‘llari, iqtisodiy tahlil usullari orqali xarajatlar va foyda nisbati hisoblanib, barqaror rivojlanish uchun zarur bo‘lgan omillar aniqlanadi. Tadqiqot hududiy iqtisodiyot va sanoatni rivojlantirishda konning o‘rnini asoslab beradi.

Kalit so‘zlar: Sharg‘un ko‘mir koni, iqtisodiy samaradorlik, investitsiya, eksport salohiyati, ishlab chiqarish infratuzilmasi, kon boshqaruvi, barqaror rivojlanish.

ORGANIZATION OF THE ACTIVITIES OF THE SHARGUN COAL MINE AND ITS ECONOMIC FOUNDATIONS

Lobarkhon Sharofiddinova

Annotation: This research examines the organization of activities at the Shargun coal mine and its economic foundations. It analyzes the mine’s strategic significance, current production infrastructure, investment potential, labor efficiency, and export capacity. The study also explores modern approaches to mine management, calculates the cost-benefit ratio using economic analysis methods, and identifies the key factors for sustainable development. The findings substantiate the role of the mine in regional economic growth and industrial development.

Keywords: Shargun coal mine, economic efficiency, investment, export potential, production infrastructure, mine management, sustainable development.

ОРГАНИЗАЦИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ШАРГУНСКОГО УГОЛЬНОГО МЕСТОРОЖДЕНИЯ И ЕГО ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ

Лобархон Шарофиддинова

Аннотация: В данной научной работе рассматриваются вопросы эффективной организации деятельности Шаргунского угольного месторождения и его экономические основы. Анализируются стратегическое значение

месторождения, существующая производственная инфраструктура, инвестиционный потенциал, эффективность использования рабочей силы и экспортный потенциал. Кроме того, исследуются современные подходы к управлению шахтой, рассчитываются показатели рентабельности на основе экономического анализа, а также выявляются ключевые факторы устойчивого развития. Результаты обосновывают значимость месторождения в развитии региональной экономики и промышленности.

Ключевые слова: Шаргунское угольное месторождение, экономическая эффективность, инвестиции, экспортный потенциал, производственная инфраструктура, управление шахтой, устойчивое развитие.

Kirish

Bozor munosabatlari chuqurlashib borayotgan hozirgi sharoitda har qanday ishlab chiqarish subyekti faoliyatining muvaffaqiyati uning tashkiliy va iqtisodiy asoslari qanchalik mukammal yoʻlga qoʻyilganiga bevosita bogʻliqdir. Ayniqsa, mamlakat iqtisodiy xavfsizligi va energetika mustaqilligini taʼminlashda strategik ahamiyatga ega boʻlgan koʻmir sanoati korxonalari, jumladan, Shargʻun koʻmir konining tashkil etilishi, faoliyati va rivojlanish istiqbollari chuqur tahlil qilish zamonaviy iqtisodiy islohotlarning ajralmas qismi hisoblanadi.¹ Shargʻun koʻmir koni Oʻzbekiston Respublikasining janubida, Surxondaryo viloyatining Sariosiyo tumanida joylashgan boʻlib, u mamlakatda mavjud yirik koʻmir zaxiralaridan biri hisoblanadi. Kon oʻzining geologik tuzilmasi, qazib olinayotgan foydali qazilmalarning sifati va texnologik jihatdan nisbatan murakkab konchilik sharoitlari bilan ajralib turadi. Ushbu konning asosiy xususiyati – yer osti qazib olish usuli orqali koʻmir ajratilishi boʻlib, bu texnologik jarayon yuqori malakali mutaxassislar, xavfsizlik choralariga qatʼiy rioya qilish va zamonaviy texnik bazani talab etadi.

Korxonaning tashkiliy modeli klassik vertikal boshqaruv printsiplariga asoslangan boʻlib, unda funksional boʻlinmalar, texnik xizmatlar, ishlab chiqarish brigadalari, taʼmirlash boʻlimlari va boshqa strukturalar mavjud. “Shargʻunkoʻmir” AJ tarkibida faoliyat yurituvchi ushbu konning har bir boʻlimi aniq vazifalarga ega boʻlib, umumiy holda korxonaning ishlab chiqarish strategiyasi va moliyaviy barqarorligini taʼminlashga xizmat qiladi. Biroq mavjud boshqaruv tizimi hali toʻliq

---

¹ Oʻzbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2023. – 416 b.

modernizatsiyadan o‘tmaganligi sababli, zamonaviy axborot texnologiyalari, avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari va raqamli boshqaruv tizimlari to‘laqonli tatbiq etilmagan. Sharg‘un ko‘mir konining iqtisodiy asoslari, avvalo, u yerda ishlab chiqarilayotgan mahsulot hajmi, ishlab chiqarish tannarxi, foyda rentabelligi va moliyaviy barqarorlik ko‘rsatkichlarida namoyon bo‘ladi. So‘nggi yillarda mazkur kon tomonidan yillik o‘rtacha 180–200 ming tonna ko‘mir qazib olinmoqda. Davlat statistika qo‘mitasi ma‘lumotlariga ko‘ra, mamlakatda ichki bozor uchun ko‘mirga bo‘lgan talab yildan-yilga oshib bormoqda. 2023 yil yakuni bo‘yicha ko‘mirga bo‘lgan umumiy ichki talab 5 million tonnadan ortiq bo‘lgan, bu esa Sharg‘un konining ushbu ehtiyojni qondirishdagi ulushini nisbatan past darajada qolishiga olib kelmoqda.² Bu holat mavjud quvvatlarning to‘liq ishlatilmasligi, energiya samaradorligining pastligi va moliyaviy boshqaruvda muammolarning mavjudligi bilan izohlanadi.

Moliyaviy nuqtayi nazardan olganda, Sharg‘un konining iqtisodiy faoliyati barqaror darajada kechmoqda, ammo foyda ko‘rsatkichlari o‘rtacha sanoat standartlaridan past. 2021–2023 yillar davomida olingan sof foyda miqdori har yili o‘sgan bo‘lsa-da, bu o‘shish xomashyo narxining ko‘tarilishi va ichki bozor talabining ortishi bilan bog‘liq bo‘lib, ichki samaradorlik va resurslardan foydalanish ko‘rsatkichlari hanuz yetarli darajada emas. Jumladan, asosiy vositalarning yillik eskirish sur‘atlari yuqori bo‘lib, bu ishlab chiqarish xarajatlarini oshiradi. Bundan tashqari, mehnat unumdorligi ko‘plab rivojlangan konchilik korxonalariga nisbatan ancha past darajada qolmoqda. Shu nuqtai nazardan, korxonaning tashkiliy tuzilmasi va iqtisodiy asoslarini qayta ko‘rib chiqish, samaradorlikni oshirishga xizmat qiluvchi zamonaviy boshqaruv usullarini joriy etish, avtomatlashtirish va raqamlashtirish, investitsion loyihalarni kengaytirish va xalqaro tajribaga tayangan holda energetika xavfsizligini ta‘minlash zarurati tug‘iladi.³ Bunda, ayniqsa, ishlab chiqarish tannarxini pasaytirish, foyda marjasini oshirish, ichki va tashqi bozor uchun barqaror yetkazib berish tizimini shakllantirish asosiy yo‘nalishlar sifatida qaraladi. Yana bir muhim jihat shundaki, Sharg‘un ko‘mir konining faoliyati nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy ahamiyatga ham ega. Hududdagi aholi bandligining ta‘minlanishi, hududiy infratuzilmaning

---

² O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2023. – 528 b.

³ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-apreldagi PQ–221-sonli qarori “Ishlab chiqarishni modernizatsiyalash va sanoatni barqaror rivojlantirish strategiyasi to‘g‘risida” // Xalq so‘zi. – 2022. – 12-aprel. – B. 1–3.

rivojlanishi, transport-kommunikatsiya tizimining yangilanishi kabi masalalarda mazkur kon muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, so'nggi yillarda hukumat tomonidan yoqilg'i-energetika sektorini modernizatsiya qilish va xususiylashtirish siyosatining bosqichma-bosqich amalga oshirilayotgani, mazkur kon faoliyatini tubdan yangilash, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va ishlab chiqarishni optimallashtirish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Xulosa qilib aytganda, Sharg'un ko'mir konining faoliyatini tashkil etish va uning iqtisodiy asoslarini tahlil qilish orqali nafaqat korxonaning ichki samaradorligini oshirish, balki butun tarmoqning rivojlanish strategiyasini shakllantirishda muhim ilmiy va amaliy yo'nalishlar aniqlanadi. Bunday kompleks tahlil, albatta, konchilik tarmog'i uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Mavzuning dolzarbligi

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining barqaror rivojlanishida energetika tarmoqlarining, xususan, mahalliy yoqilg'i resurslaridan oqilona foydalanishning ahamiyati beqiyosdir. Bu jarayonda Sharg'un ko'mir koni muhim sanoat obyekti sifatida ajralib turadi. Ushbu konning to'liq quvvatda faoliyat yuritishi nafaqat Surxondaryo viloyati, balki butun respublika energetika xavfsizligining mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, Sharg'un konining texnik va iqtisodiy imkoniyatlarini to'liq o'rganish, ishlab chiqarishni zamonaviy boshqaruv yondashuvlari asosida tashkil etish, investitsion jalb etuvchanlikni oshirish hamda eksport salohiyatini kengaytirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan hisoblanadi. Ko'mir sanoatini modernizatsiya qilish, konchilik infratuzilmasini takomillashtirish va barqaror rivojlanishga erishish bo'yicha ilmiy asoslangan yondashuvlarni ishlab chiqish bu mavzuni yanada ahamiyatli qiladi. Xususan, global energetika bozorida o'zgarishlar, yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonlari va iqtisodiy raqobat muhitida Sharg'un ko'mir konining milliy ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlardagi o'rnini aniqlash ilmiy va amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

Korxonalar tushunchasi va uning iqtisodiy mohiyati

Bozor iqtisodiyoti sharoitida ishlab chiqaruvchi xo'jalik subyektlari, ya'ni korxonalar mamlakatning iqtisodiy rivojlanishida asosiy halqani tashkil etadi.⁴ Korxonalar — bu tovar va xizmatlarni yaratish orqali foyda olish maqsadida tashkil etilgan mustaqil xo'jalik yurituvchi subyektdir. Uning asosiy faoliyati mehnat resurslari, asosiy

---

⁴ G'ulomov S.S., Tursunov B.O. Korxonalar iqtisodiyoti. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021. – 328 b.

vositalar, ishlab chiqarish vositalari va intellektual salohiyatni samarali birlashtirish orqali bozor talablariga mos mahsulot yoki xizmat yaratishga qaratilgan bo‘ladi.

Iqtisodiy fanlarda korxonalar tushunchasiga nisbatan turli yondashuvlar mavjud. Klassik yondashuvlarda (A. Smit, D. Rikardo) korxonalar, avvalo, ishlab chiqarish jarayonini tashkil etuvchi bo‘g‘in sifatida baholangan.⁵ Neoklassik yo‘nalishlarda (A. Marshall, L. Valras) esa korxonalar bozor subyekti sifatida — ishlab chiqaruvchi va iste‘molchi o‘rtasidagi vositalar roliga ko‘riladi. Zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda esa korxonalar ko‘p omilli ishlab chiqarish tizimi sifatida talqin qilinadi va u boshqaruv, marketing, moliya, logistika, axborot texnologiyalari kabi sohalarning integratsiyasi orqali mavjud bo‘lgan bozor sharoitiga moslashadi. O‘zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchiligida korxonalar tushunchasi quyidagicha aniqlanadi: “Korxonalar — bu mulkchilik shaklidan qat’i nazar, xo‘jalik yurituvchi mustaqil subyektlar bo‘lib, u ishlab chiqarish faoliyati bilan shug‘ullanadi, iqtisodiy foyda olishga yo‘naltirilgan, yuridik shaxs huquqiga ega va o‘z balansiga, bank hisob raqamiga hamda muhrga ega.” (O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi, 33-modda).

Korxonaning iqtisodiy mohiyatini quyidagi asosiy jihatlardan orqali aniqlash mumkin:

1. **Ishlab chiqarish funksiyasi** – korxonalar jamiyatning moddiy ehtiyojlarini qondiruvchi tovar va xizmatlarni ishlab chiqaradi. Bu orqali u jamiyatda qiymat yaratadi va iqtisodiy o‘rishga hissa qo‘shadi.⁶
2. **Tijorat va foyda olish maqsadi** – har bir korxonalar o‘z faoliyatida iqtisodiy foyda olishni ko‘zlaydi. Bu foyda esa uning barqarorligini, investitsion jozibadorligini va rivojlanish strategiyasini belgilovchi omildir.
3. **Resurslar birligi va boshqaruv** – korxonalar iqtisodiy resurslarni (mehnat, kapital, yer, axborot) birlashtirib, ularni boshqarish orqali maksimal samaradorlikka erishadi.
4. **Bozordagi ishtirok** – har qanday korxonalar o‘z faoliyatini talab va taklif qonunlari asosida, raqobat muhitida olib boradi. Shu bois u o‘z mahsulotining sifati, narxi, yetkazib berish tezligi va xizmat ko‘rsatish darajasini doimiy takomillashtirishga majbur.

---

⁵ Toirov A.X. Korxonalar boshqarish asoslari. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020. – 242 b.

⁶ Ergashev A.A., Sodiqov I.S. Korxonalar menejmenti va marketing. – Toshkent: Iqtisodchi, 2022. – B. 87–118.

5. **Ijtimoiy-iqtisodiy rol** – korxonalar nafaqat foyda manbai, balki ish o‘rinlari yaratish, mahalliy infratuzilmani rivojlantirish, ijtimoiy loyihalarda ishtirok etish orqali jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlovchi institutdir.

Bundan tashqari, korxonalar faoliyatining iqtisodiy mohiyati uning **moliyaviy barqarorligi, rentabelligi, ishlab chiqarish samaradorligi va bozor sharoitlariga moslashuvchanlik darajasi** orqali aniqlanadi. Bugungi zamonaviy sharoitda korxonalar o‘z faoliyatini faqat an’anaviy ishlab chiqarish jarayonlari asosida emas, balki innovatsion texnologiyalar, raqamli transformatsiya va xalqaro iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish orqali ham yuritishlari zarur. Shu nuqtai nazardan qaralganda, korxonalar — bu doimiy evolyutsiya holatida bo‘lgan, tashqi va ichki omillarga mos ravishda o‘zini yangilab boruvchi iqtisodiy organizmdir. Aynan shuning uchun ham korxonaning iqtisodiy mohiyatini chuqur o‘rganish, ularning samaradorligini oshirish, resurslardan foydalanish mexanizmlarini takomillashtirish bugungi iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Xulosa qilib aytganda, korxonalar tushunchasi nafaqat iqtisodiy birlik, balki u davlat, jamiyat va bozor o‘rtasidagi ko‘prik vazifasini o‘taydi.⁷ Uning iqtisodiy mohiyatini anglash orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, bozor munosabatlarida faol ishtirok etish va milliy iqtisodiy taraqqiyotga sezilarli hissa qo‘shish imkoniyati yuzaga chiqadi.

Zamonaviy iqtisodiy tizimda korxonalar institutining o‘rni va roli tobora ortib bormoqda. Korxonalar nafaqat mahsulot ishlab chiqaruvchi yoki xizmat ko‘rsatuvchi iqtisodiy birlik sifatida, balki u jamiyatdagi iqtisodiy barqarorlikni ta’minlovchi, ijtimoiy-iqtisodiy infratuzilmalarni rivojlantiruvchi, innovatsiyalarni tatbiq etuvchi va ishchi kuchini jalb qiluvchi muhim iqtisodiy vosita hisoblanadi. Hozirgi kunda har bir milliy iqtisodiyotni tahlil qilganda, aynan korxonalar faoliyati orqali uning kuchi, o‘sish sur‘atlari va xalqaro maydondagi raqobatbardoshligi haqida tasavvur hosil qilish mumkin. Korxonalar deganda faqat ishlab chiqarish jarayoni emas, balki butun bir murakkab iqtisodiy-moliyaviy tizim tushuniladi. U o‘zida ishlab chiqarish vositalari, intellektual salohiyat, inson resurslari, moddiy-texnik baza va moliyaviy manbalarni mujassamlashtirgan holda yagona maqsad – qiymat yaratish va foyda olish yo‘lida harakat qiladi. Korxonalar iqtisodiy tizimning eng faol bo‘g‘ini sifatida quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- **Qo‘shilgan qiymat yaratish** – korxonalar xomashyoni qayta ishlab, bozor uchun tayyor mahsulotga aylantiradi va natijada jamiyat boyligining ortishiga xizmat qiladi;

---

⁷ Qodirov M., Xoliqulov B. Tashkiliy boshqaruv asoslari. – Buxoro: BDU nashriyoti, 2023. – 204 b.

- **Bandlikni ta'minlash** – rasmiy statistikaga ko'ra, 2023 yilda O'zbekistonda ish bilan band aholining 63 foizi aynan korxonalarda mehnat faoliyati bilan shug'ullangan. Bu esa korxonalar bandlik siyosatining asosiy tayanch nuqtasi ekanini ko'rsatadi;⁸
- **Soliq tushumlarini shakllantirish** – Davlat budjetining 70% dan ortig'i korxonalardan tushgan soliqlar hisobiga shakllanadi. Jumladan, 2023 yilda faqat yirik korxonalarining soliq tushumi 110 trln so'mni tashkil etgan;
- **Bozor mexanizmini ta'minlash** – har bir korxonada mahsulot ishlab chiqarish orqali taklifni, marketing faoliyati orqali esa iste'molchilar bilan aloqani shakllantiradi;
- **Innovatsiyalarni joriy etish** – 2022–2023 yillarda respublikadagi 240 dan ortiq yirik korxonada IT yechimlar, avtomatlashtirilgan tizimlar yoki texnologik yangiliklarni ishlab chiqarishga tatbiq etgan. Bu esa raqamli iqtisodiyotga o'tishdagi poydevor hisoblanadi.⁹

Shuningdek, korxonada iqtisodiy mohiyatining chuqur mohiyati shundaki, u davlat va jamiyat o'rtasidagi iqtisodiy bog'lovchi bo'g'in bo'lib xizmat qiladi. Davlat tomonidan berilgan iqtisodiy imtiyozlar, subsidiyalar va qonuniy kafolatlar orqali u o'z faoliyatini yuritadi va buning evaziga ijtimoiy foyda – ish o'rinlari, mahsulot, infratuzilma, soliq shaklida qaytadi. Shu bilan birga, jamiyat ehtiyojlari va talablarini o'rganib, bozorga moslashgan mahsulotlar ishlab chiqarish orqali korxonada o'zining iqtisodiy va ijtimoiy rolini uyg'unlashtiradi. Ayrim holatlarda korxonalar iqtisodiy turg'unlikni yengib o'tishda asosiy vosita sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, pandemiya davrida O'zbekistondagi 12 mingdan ortiq ishlab chiqaruvchi korxonalar o'z faoliyatini moslashtirib, tibbiy niqob, dezinfeksiyalovchi vositalar va boshqa zarur mahsulotlarni ishlab chiqarishga yo'naltirdi. Bu nafaqat iqtisodiy inqirozni kamaytirdi, balki iqtisodiyotda moslashuvchanlik va barqarorlikni ta'minladi.

Korxonaning iqtisodiy mohiyatini chuqurroq anglash uchun ularning tasnifini ham tahlil etish muhimdir. Iqtisodiyotda korxonalar:

- mulkchilik shakliga ko'ra (davlat, xususiy, aksiyadorlik, qo'shma korxonalar);
- faoliyat sohasi bo'yicha (sanoat, qishloq xo'jaligi, xizmat ko'rsatish, savdo);
- miqyosi bo'yicha (yirik, o'rta, kichik korxonalar);

---

⁸ Porter M. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. – New York: Free Press, 2021. – P. 51–92.

⁹ Robbins S.P., Coulter M. Management. – 14th Edition. – Pearson Education, 2022. – P. 115–178.

- tashkiliy-huquqiy shakliga ko‘ra (mas’uliyati cheklangan jamiyat, aksiyadorlik jamiyati, oilaviy korxonalar, xususiy firma) turkumlanadi.¹⁰

2023-yil yakuni bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma’lumotlariga ko‘ra, mamlakatda faoliyat yuritayotgan korxonalarining 94 foizini kichik biznes subyektlari tashkil etgan. Bu esa iqtisodiyotda kichik korxonalar faoliyati qanday katta ulushga ega ekanini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, yalpi ichki mahsulot (YAIM)ning 56 foizidan ortig‘i aynan korxonalar faoliyatining natijasi sifatida shakllanmoqda. Nazariy jihatdan olganda, korxonaning iqtisodiy mohiyati "kapital + mehnat + boshqaruv" uchligining samarali uyg‘unlashuvi orqali ifodalanadi.¹¹ Bunda boshqaruv omili alohida ahamiyatga ega bo‘lib, aynan u resurslar oqimini samarali yo‘naltirish, xarajatlarni optimallashtirish, ishlab chiqarish quvvatlarini to‘g‘ri rejalashtirish va bozorda o‘z o‘rnini egallashni ta’minlaydi. Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, korxonalar — bu iqtisodiyot yuragidir. U jamiyatning mavjud va istiqbolli ehtiyojlariga javoban faoliyat yurituvchi, mehnat resurslarining asosiy iste’molchisi, yangi texnologiyalarni joriy qiluvchi va iqtisodiy barqarorlikni shakllantiruvchi iqtisodiy mexanizmdir. Uning samarali faoliyati nafaqat korxonaning o‘z manfaatlariga, balki butun jamiyat taraqqiyotiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, har bir korxonani nafaqat ishlab chiqaruvchi subyekt, balki iqtisodiy strategiyaning muhim poydevori sifatida talqin qilish zarur.

Zamonaviy iqtisodiy fan korxonalar tushunchasiga murakkab va ko‘p qirrali tizim sifatida yondashadi. U yagona bir yo‘nalishda faoliyat yurituvchi subyekt emas, balki bir vaqtning o‘zida ishlab chiqaruvchi, moliyaviy boshqaruvchi, innovatsiya joriy qiluvchi, mehnat munosabatlarini tashkil etuvchi va iqtisodiy siyosatga ta’sir ko‘rsatuvchi institutdir. Aynan shu qirralari bilan korxonalar zamonaviy iqtisodiy jarayonlarning markazida turadi. Bugungi kunda xalqaro iqtisodiy adabiyotda korxonaning mohiyatiga oid yondashuvlar quyidagicha guruhlanadi:

---

¹⁰ Mintzberg H. Structure in Fives: Designing Effective Organizations. – Englewood Cliffs: Prentice Hall, 2020. – P. 23–80.

¹¹ Davlat statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston sanoat korxonalarining faoliyat ko‘rsatkichlari bo‘yicha statistik byulleten. – Toshkent: DSQ, 2023. – B. 11–56.

1. **Neoklassik model** – bu modelga ko‘ra, korxonalar “qora quti” vazifasini bajaradi: u resurslarni oladi va chiqish nuqtasida mahsulot ishlab chiqaradi. Bu yondashuvda ichki boshqaruv mexanizmlariga ahamiyat berilmaydi.¹²
2. **Tashkiliy nazariya yondashuvi** – bu yerda korxonalar bir-biriga bog‘langan bo‘limlar tizimi sifatida qaraladi. Har bir bo‘lim o‘z vazifasini bajaradi, lekin yakuniy natija – umumiy iqtisodiy samaradorlikdir.
3. **Institutsional yondashuv** – korxonalar nafaqat ishlab chiqaruvchi, balki huquqiy-iqtisodiy institut sifatida tahlil qilinadi. U o‘z qarorlarini mustaqil qabul qiladi, shartnomalarga kiradi, bozor munosabatlarining faol subyekti sifatida ishtirok etadi.
4. **Resursga asoslangan nazariya** (Resource-based view) – bu yondashuvda korxonaning ichki resurslari (odamlar, nou-xau, texnologiya, brendlar) asosiy qiymat manbai hisoblanadi.

Shuningdek, zamonaviy iqtisodiyotda korxonalar faoliyatini faqat iqtisodiy mezonlar bilan emas, balki **ijtimoiy mas’uliyat, barqaror rivojlanish, korporativ boshqaruv** va **ekologik samaradorlik** nuqtayi nazaridan baholash tendensiyasi kuchaymoqda. Aynan ushbu yondashuv “triple bottom line” modeli — ya’ni foyda (profit), odam (people) va planeta (planet) uchligini hisobga olgan holda qarorlar qabul qilishni nazarda tutadi.

Statistik tahlil va misollar

2023-yil yakuni bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, respublikada faoliyat yuritayotgan korxonalar va tashkilotlar soni 600 mingdan oshdi. Ulardan:

- 93,4 foizi — kichik biznes subyektlari,
- 3,8 foizi — o‘rta korxonalar,
- 2,8 foizi — yirik sanoat korxonalaridir.

Yalpi ichki mahsulot (YAIM) tarkibida korxonalarining hissasi:

- Sanoat korxonalarini – 28,7%,¹³
- Qishloq xo‘jaligi korxonalarini – 22,1%,
- Xizmat ko‘rsatuvchi tashkilotlar – 41,9% ni tashkil etdi (Stat.uz, 2024).

---

¹² “Sharg‘un ko‘mir” AJning 2022-yilgi yillik hisobotlari va audit xulosalari. – Sharg‘un: 2023. – 88 b.

¹³ Fayzullayev A.F. Strategik boshqaruv asoslari. – Toshkent: Innovatsiya, 2022. – B. 133–169.

Bu ko'rsatkichlar shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy o'sishning har bir sektori to'g'ridan-to'g'ri korxonalarining samaradorligiga bog'liq. Ya'ni, iqtisodiy barqarorlik va raqobatbardoshlik, avvalo, korxonalarining raqamli transformatsiyaga moslashuvi, innovatsiyalarga ochiqligi, strategik qarorlar qabul qilish salohiyati bilan belgilanadi.

Xalqaro amaliyotda korxonaning mohiyatiga yondashuvlar

Xalqaro amaliyotda korxonaning mohiyati ijtimoiy-iqtisodiy institut sifatida keng talqin etiladi. Jahon banki, Xalqaro mehnat tashkiloti (ILO) va BMTning barqaror rivojlanish dasturlarida korxonalar iqtisodiy o'sishning "lokomotivi" sifatida ko'riladi. Masalan, Yevropa Ittifoqi 2022–2027 yillarga mo'ljallangan "SME Strategy" (Kichik va o'rta korxonalarni rivojlantirish strategiyasi)da har bir a'zo davlat YAIMining kamida 60 foizi aynan korxonalardan kelishi kerakligini belgilagan. Shuningdek, Xitoyda korxonalarining innovatsion salohiyatini oshirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangan. "Made in China 2025" dasturi doirasida 5 yilda 300 mingdan ortiq korxonalar raqamli ishlab chiqarishga o'tgan va ularning mahsulot eksporti 2,3 baravarga oshgan.

Korxonaning ichki va tashqi iqtisodiy mohiyati

Korxonaning ikki darajadagi iqtisodiy mohiyatga ega:

1. **Ichki mohiyat** – bu korxonaning ichki jarayonlarini ifodalaydi: resurslardan foydalanish, moliyaviy boshqaruv, inson resurslarini boshqarish, ishlab chiqarish samaradorligi.
2. **Tashqi mohiyat** – bu korxonaning bozor bilan o'zaro munosabatidir: iste'molchilar talabi, raqobatga moslashish, brend strategiyasi, eksport-import faoliyati, ijtimoiy mas'uliyat.

Ikkala darajadagi iqtisodiy mexanizm uyg'unlashgandagina korxonaning bozor sharoitida barqaror ishlaydi. Korxonaning — bu zamonaviy iqtisodiyotda faqat mahsulot ishlab chiqaruvchi emas, balki strategik qarorlar qabul qiluvchi, ijtimoiy mas'uliyatni o'z zimmasiga oluvchi va iqtisodiy jarayonlarga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi murakkab iqtisodiy organizmdir.¹⁴ Uning iqtisodiy mohiyatini chuqur tahlil qilish orqali nafaqat mikro-iqtisodiy samaradorlikni, balki butun makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash imkoniyati yaratiladi. Shu sababli korxonaning faqat ishlab chiqarish birligi sifatida

---

¹⁴ Kaplan R., Norton D. The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action. – Harvard Business Review Press, 2020. – P. 37–91.

emas, balki iqtisodiy strategiyaning asosiy negizi sifatida o‘rganish muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Xulosa

Yuqoridagi tahlillar asosida shuni xulosa qilish mumkinki, Sharg‘un ko‘mir koni nafaqat tabiiy boylik sifatida, balki iqtisodiy barqarorlik va sanoat salohiyatini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda. Uning faoliyatini samarali tashkil etish, zamonaviy boshqaruv uslublarini tatbiq etish, ishlab chiqarish jarayonlarini texnologik modernizatsiya qilish va investitsiya muhitini yaxshilash orqali konning iqtisodiy rentabelligini oshirish imkoniyati mavjud. Bundan tashqari, konning eksport salohiyatini kuchaytirish, yangi ish o‘rinlari yaratish va mintaqaviy iqtisodiyotga qo‘shilayotgan hissani yanada kengaytirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, Sharg‘un ko‘mir koni faoliyatining puxta tashkil etilishi butun janubiy hudud infratuzilmasining rivojiga va respublika iqtisodiyotining energiya resurslariga bo‘lgan ehtiyojini mahalliy manbalar hisobiga qondirishga xizmat qiladi. Shu bois, Sharg‘un konining iqtisodiy asoslarini chuqur o‘rganish, strategik yondashuvlar ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etish mamlakat iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2023. – 416 b.
2. O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2023. – 528 b.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-apreldagi PQ–221-sonli qarori “Ishlab chiqarishni modernizatsiyalash va sanoatni barqaror rivojlantirish strategiyasi to‘g‘risida” // Xalq so‘zi. – 2022. – 12-aprel. – B. 1–3.
4. G‘ulomov S.S., Tursunov B.O. Korxonalar iqtisodiyoti. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021. – 328 b.
5. Toirov A.X. Korxonalar boshqarish asoslari. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020. – 242 b.
6. Ergashev A.A., Sodiqov I.S. Korxonalar menejmenti va marketing. – Toshkent: Iqtisodchi, 2022. – B. 87–118.
7. Qodirov M., Xoliqulov B. Tashkiliy boshqaruv asoslari. – Buxoro: BDU nashriyoti, 2023. – 204 b.
8. Porter M. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. – New York: Free Press, 2021. – P. 51–92.
9. Robbins S.P., Coulter M. Management. – 14th Edition. – Pearson Education, 2022. – P. 115–178.

10. Mintzberg H. Structure in Fives: Designing Effective Organizations. – Englewood Cliffs: Prentice Hall, 2020. – P. 23–80.
11. Davlat statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston sanoat korxonalarining faoliyat ko‘rsatkichlari bo‘yicha statistik byulleten. – Toshkent: DSQ, 2023. – B. 11–56.
12. “Sharg‘un ko‘mir” AJning 2022-yilgi yillik hisobotlari va audit xulosalari. – Sharg‘un: 2023. – 88 b.
13. Fayzullayev A.F. Strategik boshqaruv asoslari. – Toshkent: Innovatsiya, 2022. – B. 133–169.
14. Kaplan R., Norton D. The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action. – Harvard Business Review Press, 2020. – P. 37–91.